

10. Флоровский Георгий, прот. Византийские отцы V–VIII веков / Георгий Флоровский, прот. – 2-е изд., репринт. – М. : Паломник, 1992. – 262 с.
11. Шпідлік Томаш, о. Духовність християнського Сходу: Систематичний виклад / Томаш Шпідлік, о. ; пер. з італ. Мар'яна Прокопович. – Львів, 1999. – 496 с.

**«The Ladder of Divine Ascent» by John Climacus
and the Artistic World of Archbishop Joan Maksymovych
(by the Book «The Alphabet Gathered and Arranged with the Rhyme...»)**

The problem of reception of the ascetic views of John Climacus in the poetry by archbishop Joan Maksymovych is considered in the article. Baroque poet-hagiographer sets the task to open for contemporaries the inner spiritual side of life. He aims to revive for believers the interest in ancient practices of Christian East. The archbishop's Joan Maksymovych application to «The Ladder of Divine Ascent» of John Climacus is aimed to bring up in parishioners the tendency to live according Evangelic traditions, to try to arouse the flame of the faith, to return those persons, who have some doubts, to the Orthodox Church.

Світлана Бойко (Харків)

**ПАЛІНДРОМІЧНІ СЛОВЕСНІ ІГРАШКИ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО БАРОКО
XVII–XVIII СТОЛІТЬ
(СПРОБА ПРОЕКЦІЇ НА СЬОГОДЕННЯ)**

Розвиток української літератури в XVII столітті однозначно й переконливо засвідчує, що барокові тенденції, а точніше бароковий стиль, дуже швидко й активно проникають у художню літературу стають суттєвим рушієм її розвитку, оновлення сюжетів та усіх історичних жанрових форм. Тому, як зазначає відомий український дослідник Дмитро Степовик, «при зіставленні українських літературно-мистецьких творів різних видів та жанрів цієї доби найбільше впадає в око відмінність їх від творів попередньої та наступної епох у часових межах від 80-х років XVII до 90-х років XVIII століття досить виразним було панування однієї стильової системи творення образу – чи то йдеться про полемічні трактати, чи про поезію... чи про театр, або музику» [14;183].

Стиль бароко прийшов і впевнено завоював позиції на ниві української літератури, став її новим імпульсом для творчого розвитку. Українські барокові автори, а серед них такі славетні імена, як Петро Могила, Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іонанікій Галятовський, Теофан Прокопович, Стефан Яворський, Георгій Кониський, Іван Величковський, Григорій Сковорода, розвиваючи та поглиблюючи цей стиль, відкривали нову сторінку національної літератури. Відтак з'являються української барокової піітики, риторики, панегірики, гомілетики, які сповнені реального і нового стилістичного оформлення. Терени українського літературного бароко дуже швидко оновлюються і заявляють про себе новими естетичними та духовними феноменами. Зокрема такими, як паліндроми.

Мета статті – спроба осмислити місце «віршів-перевертнів» в українській бароковій культурі, а також повніше збагнути філософський світ символіки та концепту бароко у його проекції на сучасність.

Паліндром (давньогр. «біжу назад тією самою дорогою») – текст, який прочитується зліва направо і навпаки однаково: «я чинара пан напарниця на пару ніч я» (Іван Іов, збірка «Періодична система слів», 1997). Такі конструкції читаються важко, і доводиться, як зазначає сучасний поет і теоретик курйозного вірша Олександр Квятковський, «думку підбирати до слів» [2; 53]. Окрім паліндрома, теорія літератури налічує багато новітніх, як на свій час, формальних обмежень: тавтограма, лінограма, абецедарій, лабіринт, краєгласіє. Ці пошуки були не стільки методом деформації чи переформації тексту, скільки способом народження несподіваних образів [6].

Вочевидь, час виникнення паліндроміки в мові, а потім і в писемності співпадає з початком мовленнєвої діяльності людини. Видатний китаєзнавець Віктор Алексеев у своїй статті «Китайський паліндром та його теоретико-педагогічне значення» писав: «За умов китайської ієрогліфічної писемності та китайської ієрогліфічної мови цілком можливо писати у всіх відношеннях чудові та поетично вартісні паліндроми в будь-якій кількості...» (переклад мій. С. Б.) [10; 95].

Інший сінолог, Дмитро Воскресенський, у своїй праці «Китайський паліндром та його життя в літературі», відзначаючи існування в Китаї «своєрідного вишуканого поетичного стилю, що отримав назву «хуейвеньті» – «себто, стиль «оборотного» (кругового) письма» (переклад мій. – С. Б.) [9; 109]. В описах та теорії цих давніх східних текстів вживається образ змія, що тримає себе за хвіст, замикаючи магічне коло. До речі, у філософії Григорія Сковороди подибуємо цю ж таки паліндромну символіку, але вже християнізовану: «А змій, що тримає в устах свій хвіст, трохи відкриває, що безкінечний початок і безначальний кінець, починаючи, закінчує, закінчуючи починає. Та незліченний є таємнообразний морок божественної ворожби» [12; 353]. Гортаючи сторінки творів мислителя подібних знаків барокової філософської мови можна знайти безліч.

Бароко відкрило новий напрям відчуття, коли душа прагне розчинитися у висотах безмірного й безмежного. Ця доба звернулася до ієрархічної системи життєвих цінностей, розмежувала в людині «високе» і «нище».

Людина бароко виступає у своїй стражденності як залежна від внутрішніх афектів і зовнішніх чинників. Вона повинна пізнати себе, відкрити в собі особистість як неймовірно складну систему вражень, далеку від схематизму механічного світовідчуття, тому конкретне вона сприймає за несуттєве або за нереальне. З цього випливає «хвиля містики та аскетизму й тенденція до заміни мистецтва легкою грою, яку не складно розуміти, але реальність прихована за символами» [5; 65].

Барокова філософія сповідує концепцію «просторового часу»: події пов'язуються в часі так, як коли б вони були організовані в просторі. Для бароко властиве змішування речей і знаків. Кожен факт чи об'єкт має семіотичну природу, тому, відображуючи історію світу взагалі, він може бути своєрідним передчуттям майбутнього і водночас носієм інформації про минуле. У зв'язку з цим для письменників бароко час неминуче втрачає ознаки невідворотності. Паліндроми ж набувають у цьому сенсі (на це давно звернули увагу вчені [1; 55]), символічного звучання, знаменуючи тим самим перемогу над незворотністю часу бодай у просторовій площині тексту. Час у синтагматиці, – зазначає Іван Смирнов, – тече не тільки від початку до кінця, але і навспак, тим самим його односпрямованість нейтралізується. Символічно (стосовно поезики бароко й авангарду) трактує паліндром Ерве Фаріно. Юрій Лотман вдається до аналогії з ученням про біосферу Володимира Вернадського і розглядає паліндром як складник особливої семіосфери, підкреслює багатозначність і багатофункціональність паліндрома. Саме паліндром, за Юрієм Лотманом, активізує приховані пласти мовної свідомості і є винятково цінним матеріалом для експериментів у царині проблем функціональної асиметрії мозку. Паліндром не беззмістовний, а багатозмістовний. На вищих рівнях протилежному читанню приписується магічне, сакральне, таємне значення. При звичному читанні текст ототожнюється із «відкритою», а при зворотному – з езотеричною сферою культури. Тут показове застосування паліндромів у магічних формулах, у магічно активних місцях, що є зіткненням земних (норма) та інфернальних (зворотніх) сил [7; 111].

Тож не дивно, що один із давньоримських паліндромів, котрі теж є невичерпними джерелами української курйозної поезії в теорії й на практиці, барокові проповідники приписували самому дияволу:

Signa te signa, temere me tangis et angis,
Roma tibi subito motibus ibit Amor.

Видатний російський дослідник Микола Шульговський, наводячи вищеназваний твір переклав його наступним чином: «Хрестись, Риме, хрестись, ти без причини зачіпаєш та утискаєш мене. Так через твої порухи і прийде до тебе неочікувана любов» (переклад мій. – С. Б.) [17; 28].

В українській літературі «ракослівні» твори з'являються одночасно з укоріненням на наших теренах силабічної поезії в XVII ст. Як і силабіка, «раки поетичні» були запозичені з Заходу, недарма для їхнього позначення часто вживався латинський термін – *carmen sanctinum* [15; 124]. Саме в цей час набули широкого вжитку словесні іграшки в освічених українських

колах. За римськими зразками колишні спудеї «малюють» віршами різноманітні фігури – серце, хрест, гріб та ін.; складаються піфагоричні вірші та вірші-ехо. Іван Величковський свого часу переспівує анонімний «шкільний» паліндром [3; 17]:

Аки лот и та мати толика.

Аки лев и та мати велика.

Взагалі, літературний доробок Івана Величковського(?–1707), викладача поетики Києво-Могилянського колегіуму, чи не найцікавіший у плані словесного штукарства. Відомі дві його великі збірки: «Зегар з полузегарком» (1690) та «Млеко от овци пастиру належное» (1691). Остання – своєрідний підручник поетики. Сучасні літературознавці майже одноставно вважають Івана Величковського теоретиком і практиком фігурного віршування [16]. «Ця збірка, – пише Іван Лучук, – є унікальною в історії української поезії практичною реалізацією теорії «курйозного віршування». Вона створювалася, як зазначав сам Іван Величковський у «Передмові до чительника», з метою «нікаторіє значнійшіє штуки поетицкіє руським язиком виразити, не з якого язика на руський ониє переводячи, але власною працею ново на подобенство інородних составляючи, а нікаторіє і ціле руськіє способи винайдучи, котріє й іншим язиком ані ся можуть виразити» [3; 15]. Отож, якщо «читач пройшов через пастки вірша, він здобуває втаємничення у вигляді нового знання – «одкровення», яке міститься у відтвореному тексті» [5; 88].

Людина доби Бароко розглядала слово і, навіть, графічний знак, не просто як мозаїчні скельця, а як матерію для творення світу. Адже Бог є Слово, а бароковий світ схилився до теоцентризму. Тож віршотворення того часу було на рівні священнодійства чи магії. Слід зазначити, що серед вітчизняних дослідників Микола Петров першим висунув думку про магичний характер курйозної поезії. До середини ХІХ ст. курйозна поезія залишалася практично невідомою. У своїй праці 1819 року «О словесних науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее до преобразования в 1819 году» Петров описав 9 найцікавіших, на його думку, жанрів курйозної поезії, висунув гіпотезу про розвиток силабо-тонічного віршування під впливом леонінського вірша та про зв'язок курйозної поезії з магією [11; 82].

До паліндроматики зверталися і звертаються автори різних епох та різних мов. Іван Величковський у збірці «Млеко» обґрунтував функціонування зорової поезії і подав приклади понад 20 жанрових різновидів. Наш сучасник Іван Лучук створив найбільший у світі паліндромний текст «Епос і досі сопе» довжиною у 3333 літери. «Навряд чи в будь-якій іншій літературі, – припускає Микола Сорока, – є така кількість об'єднаних у гурт ГЕРАКЛІТ поетів – паліндромістів, така кількість написаних творів і така різноманітність паліндромних форм, які чекають на антологічне видання» [13]. Пропозиція Івана Лучука фіксувати рекорди у складанні паліндромів прозвучала на Міжнародній конференції з зорової поезії в Альбертському університеті (1997), на якій була гідно представлена українська делегація із семи (7 із 50 учасників) українських поетів: Іван Іов, Мирослав Король, Максим Луговик, Іван Лучук, Микола Мірошніченко, Микола Сорока, Вадим Трубай. Якщо до цього додати, що з доповідями виступили від Альбертського університету ще 5 представників українського походження (Ярослав Балан, Олександр Ільницький, Наталія Пилип'юк, Богдан Небесьо) та авторка дисертаційного дослідження про зорову поезію Тетяна Назаренко з Філадельфійського університету (США), то виходить, що українська гілка була не менш потужною, ніж, наприклад, канадська [2].

Українська зорова поезія загалом зберігає традиційний характер. Одна з розвідок Миколи Сороки так і називається: «Зорова поезія як традиційний авангард» [18]. Ця усталена нетрадиційність має синтетичний характер. Микола Мірошніченко активно залучає математичні знаки та енантіоморфний принцип зображення. Його дзеркальні вірші стали ілюстрацією до статті про симетрію в «Літературознавчому словнику-довіднику». Анатолій Мойсієнко призер першості України з шахової композиції «Шахопоезія» [8; 94–96]. Авторський термін «шахопоезія» увійшов як до «Літературознавчого словника-довідника», так і до «Малої української енциклопедії літератури» (Івано-Франківськ, 1998).

Абсолютно нова форма, абсолютно нові принципи творчості, котрі не мають попередників – річ вельми сумнівна. Юрій Завадський (сучасний автор та теоретик курйозної поезії) присвятив нову збірку поетові Іванові Іову, котрий уславився, зокрема, своїми паліндромами: «ялова воля», «ерогенне горе», «козак з казок». Коріння українських «раків літеральних» сягає 1691 року, коли вийшла друком збірка барокового поета Івана Величковського «Млеко», де були явлені

геометричні вірші: вірш-чаша, вірш-хрест – фігурна або зорова поезія. Ці твори послужили взірцями для поетичних іграшок білоруського (надалі російського) барокового поета Симеона Полоцького, та для його учнів Сильвестра Медведєва, Каріона Істоміна та інших. Класичні взірці паліндромної поезії дали російські поети Олександр Фет («А роза упала на лапу Азора»), Михайло Булгаков («Аргентина манит негра»), Андрій Вознесенський («Аксиома самоиска»). Українські «раки літеральні» пишно розквітли у творчості Миколи Мірошніченка (збірка «Око»), Івана Лучука, та інших не менш відомих поетів. Шедеври звукопису можна знайти ще у молодого Павла Тичини: «А-у-мані / А в Умані» (збірка «Чернігів»). Приклади поєднання ритму, мелодики і графічного зображення подає Богдан-Ігор Антонич: «і / ості, осокори / рій ос / і ось / вже осінь / і / о / осінь / інь / нь» (збірка «Привітання життя») [4].

Минулого року вийшла друком книжка «Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою» (до неї увійшли цікаві, навіть унікальні, зразки сучасних паліндромів), яку збирала і укомплектувала Тетяна Назаренко – відома дослідниця і науковець у цій царині. У Тернополі готується до друку (цього року) «Антологія паліндромного вірша» за редакцією та передмовою Миколи Мірошніченка. Як бачимо, існує майже безперервний ланцюг духовної спадкоємності на теренах українського паліндромного віршотворення від Івана Величковського до футуристів ХХ сторіччя та через небарокові твори «шістдесятників» до початку ХХІ сторіччя – ланцюг, що поєднує поетів переходових, кризових для української культури часів.

Тож на завершення цього невеличкого огляду слід сказати, що існує потреба вивчати, систематизації, уточненні авторства (щодо зразків давнього письменства) та складанні повної хронографії паліндромів як унікального поетичного явища та відображення національної ментальності.

Література:

1. Береговская М. Специфика палиндрома как формы языковой игры / Марина Береговская // Филологические науки. – 1999. – № 5. – С. 55–64.
2. Бойченко К. Зорова поезія на перетині «бароко–сьогодення» / Катерина Бойченко // Слово і час. – 2004. – № 12. – С. 51–55.
3. Величковський І. Повне зібрання творів. Дзигар цілий і напівдзигарик / Іван Величковський; [пер. з давньоукр. та передмова Валерія Шевчука]. – К.: Дніпро, 2004. – 192 с.
4. Завадський Ю. юрійзавадський 2008 / Юрій Завадський. – Тернопіль: Джура, 2008. – 97 с.
5. Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть / Богдана Криса. – Львів: Свічадо, 1997. – 215 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Лотман Ю. Внутрі мислящих миров / Юрий Лотман. – М.: 1996. – 127 с.
8. Мойсієнко А. Шахопоезія / Анатолій Мойсієнко // Слово і час. – 1999. – № 2. – С. 94–96.
9. Народы Азии и Африки. – 1971. – № 3. – С. 78–86.
10. Память академика Л. В. Щербы. – М., 1951. – 276 с.
11. Соболев В. О. 12 подорожей в країну давнього письменства / Валентина Соболев. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 156 с.
12. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину / Григорій Сковорода. – Львів: Свічадо, 1995. – 444 с.
13. Сорока М. Не звуком єдиним живе поет / Микола Сорока // Сучасність. – 1997. – № 11. – С. 104.
14. Світовид. – 1997. – № III (28). – С. 93–101.
15. Українське бароко та європейський контекст / [за ред. Дмитра Наливайка]. – К.: Наукова думка, 1991. – 278 с.
16. Українська поезія. Середина XVII ст. / [заг. ред. та передм. В. П. Колосової та В. І. Кречотеня]. – К.: Наукова думка, 1992. – 365 с.
17. Шульговский Н. Прикладное стихосложение / Николай Шульговский. – Ленинград, 1929. – 345 с.
18. Яременко В. Витоки українського авангарду / В. Яременко // Сорока М. Зорова поезія в українській літературі кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1997. – С. 7–10.

Palyndromous Verbal Playthings in the Context of Ukrainian Literary Baroque of the XVII–XVIII Centuries (an Attempt of a Present Time Projection)

The investigation of the old Ukrainian palyndromous poetry of the XVII–XVIII centuries in its projection onto Ukrainian literature of the XX century (e.g. futurism) and its ancient origins was performed in the given work.